

SNAGA I ULOGA UGLAZBLJENE RIJEČI U BOGOSLUŽJU

Miho DEMOVIĆ

Malo se koja vrsta znanosti i umjetnosti u punom smislu riječi može nazvati „djelo ruku čovječjih” kao glazba.

Sve što posjedujemo u danas bogatoj riznici glazbene umjetnosti isključivo je ljudski izum, i to od najjednostavnije vrbove svirale do velebnih oratorijskih i drugih velikih vokalno-instrumentalnih djela. Glazbena umjetnost, možemo reći, nije mogla nigdje u svijetu prirode, kao neke druge umjetnosti, otkriti ogledne uzorke koji bi mogli poslužiti kao inspiracija ili imitacija bilo poznatog glazbenog instrumentarija bilo tolikih glazbenih djela.

S druge strane ni jedan drugi napredak bilo koje znanosti i umjetnosti nije se tako sporo i tako teško razvijao kao glazbeni. Prvi put se glazba spominje u Knjizi Postanka (4,21) i to u kontekstu koji iskazuje Jubala ocem pjevača uz kitaru i organum. On je po biblijskom iskazu bio Matuzalemov sin, a Matuzalem bi po Lukinoj genealogiji bio u sedmom koljenu Adamovih potomaka i živio bi dva koljena prije općeg potopa. Budući da se po genealogiji Krist nalazi udaljen od Adama šezdesetak pokoljenja, te ako se sedmo koljeno usporedi sa šezdeset pokoljenja, proizlazi da je Jubal živio na početku povijesti ljudskoga roda, te dosljedno tome treba po Bibliji i postanak glazbene umjetnosti također postaviti negdje u sam nastanak ljudskoga roda, što ukazuje da je glazba po Bibliji vrlo stara umjetnost. Ako se zna da je glazba tek u razdoblju baroka doživjela potpunu umjetničku zrelost, može se lako izračunati koliko je dugo trajalo razdoblje „traženja novoga” u glazbenoj umjetnosti. Razlog sporog napretka bila je nemogućnost zapisivanja zvukova odgovarajućim grafičkim znakovima. Još u 7. stoljeću zapisao je sv. Izidor: „*Nisi enim a homine memoria teneantur, soni pereunt, quia scribi non possunt*” (Etim. III, 15, 2). Problemom iznalaženja odgovarajućih grafičkih znakova glazba će se zaokupljati i nakon izuma Gvidova (+ 1050) crtovlja u 11. stoljeću i nakon iznašašća kvadratne notacije u 12. stoljeću, jer crtovlje i u nj smješten kvadratni notni znak nisu bili dovoljni da odrede duljinu trajanja tona. Na tom području najteže je bilo riješiti problem zapisivanja note s točkom. Ono je tek riješeno nakon niza složenih sistema modalne i, kasnije, bijele menzuralne notacije, zapravo u 17. stoljeću u razdoblju baroka. Bez uspješnog rješenja tog naoko laganog i

beznačajnog problema nije bio moguć brz i svestran napredak glazbene umjetnosti, pa sve veliko što je na području glazbe stvoreno, izuzevši monodiju gregorijanskog korala, nastalo je od 16. stoljeća naovamo. I dok pojedine druge grane umjetnosti ili znanosti ukazuju na dvije ili tri tisuće godina staro nasljeđe, glazba to može učiniti za nasljeđe staro samo četiri do pet stoljeća. Imajući to pred očima, kao paradoks zvuči da se ni jednoj drugoj umjetnosti (kao glazbi, koja se teško razvijala i koja je posvemašnje ljudsko iznašašće) ne pripisuje božanska moć, i da je glazba jedina umjetnost koja se divinizira i to od prapovijesti pa gotovo sve do danas. U diviniziranju glazbe posebno prednjači antika. Ona božansku moć glazbe olikovlje u ličnostima mitskih glazbenika: *Antifona*, čije sviranje na liri rastvara kamena brda, siječe kamenje, oblikuje ih u građevinske blokove koji se sami prenose i ugrađuju u zidove slavnog starogrčkog grada Tebe, mitskog pomorskog bića *Tritona*, koji sviranjem u trubu zaustavlja opći potop smirujući valove i vraćajući pobješnjele bujice u korita rijeka i mora, *Orfeja*, na čiju se svirku pokreću stabla i kamenje, približujući mu se kao vjerni i oduševljeni slušači, *Ariona*, koga će zbog sviranja i pjevanja divlji morski delfin izbaviti od opasnosti utapljanja i na svom hrptu plivajući uz slušanje glazbe iznijeti na obalu u luku spasa.

Diviniziranju glazbe pribjegao je i starozavjetni pisac knjige Jošue. On navodi da su se zidovi Jerihona srušili zvukom truba (Jš 6,20). Ni sveti Pavao nije se mogao oteti dojmu da će na Sudnji dan na glas trublje ustati mrtvi iz grobova (1 Sol 4,16), što je ušlo kasnije i u poznatu srednjovjekovnu sekvencu *Dies irae* u pjesničkom tekstu „*Tuba mirum sparget sonum, per sepulchra regionu, coget omnes ante thronum.*”

Nemamo dovoljno prostora i vremena da napišemo koliko su i kako starogrčki i srednjovjekovni filozofi cijenili glazbenu umjetnost. Da su je visoko cijenili dovoljno nam pokazuje Platon koji je naučavao da je tek glazbenik u pravom smislu riječi zreo i potpun čovjek. Poznata je i njegova tvrdnja da dobro uređena država može biti samo ona koja ima savršenu glazbu. U grčkoj antičnoj povijesti išlo se tako daleko da je glazba bila etičko mjerilo čovjekova značaja. Poznato je i njihovo etičko pridavanje obilježja pojedinim ljestvicama ili stilu muziciranja, kao što je etos praktikon, koji potpomaže radnu aktivnost, etikon, s istim učinkom s obzirom na čovjekovo moralno vladanje i malakon, koji pogoduje emocijama i strastima. Moć glazbe uvelike je cijenio sv. Augustin, sv. Ambrozije, a cijenili su je i skolastički filozofi. Gotovo da nema ni jednog većeg filozofa u kasnijim vremenima a da se nije bar periferno zabavio glazbenim fenomenima, dok su pojedini razvili i vlastitu estetiku glazbe. I srednjovjekovna je astrologija temeljila svoja saznanja na svemirskoj glazbi, odnosno svemirskim ritmovima, a tumačila je i neke svemirske zakonitosti glazbenim simbolima, kao što je to npr. činio dubrovački renesansni filozof Miho Monaldi kada je u djelu *Irene o vero della bellezza* (Venezia, 1599) tvrdio da proporcija *diapason* odgovara odnosu mjeseca i zvijezda, *diapente* sunca i zvijezda, *diatesaron* sunca i mjeseca, a *ton* harmoniji gibanja nebeskih tijela koja gibajući se po njemu stvaraju nebesku ritmiku, što je predmet proučavanja astrologije.

U današnje vrijeme nije potrebno u otkrivanju objektivnog bivstva i djelovanja glazbe na čovjeka pribjegavati mitolojskim legendama antike ili mistificirajućim

srednjovjekovnim filozofskim sistemima. Relativno mlada pozitivna znanost *muзикologija* pokazala je da je i fenomen glazbene umjetnosti u cjelokupnom njezinu opsegu moguće znanstveno istraživati i istražiti. I premda je to relativno mlada humanistička znanost, čiji početak treba staviti tek u 19. stoljeće, ipak je u istraživanju glazbenog fenomena na svim područjima njegova opstojanja, pa i na području odnosa *glazba – čovjek* postigla značajne znanstvene uspjehe. Nećemo ovdje nabrajati mnogovrsna muzikološka znanstvena otkrića. Treba da se ograničimo na ono što se odnosi na naslov našeg raspravljanja, tj. na snagu i ulogu glazbe u bogoslužju Katoličke Crkve. Dalo bi se toj temi pristupiti i s različitim polazišta, npr. kulturološkog, filozofskog, teološkog, psihološkog, itd. Nas prvenstveno zanima odnos *glazba – čovjek*, i to posebno u vokalnoj *glazbi* kao fenomenu zvučnosti i *čovjeku* kao razumnom biću koji taj fenomen usvaja, odnosno uglazbljena bogoslužna riječ i vjernik koji tu riječ pjeva ili sluša. Polazište je dakle jasno: glazbeni fenomen koji je ontološki stvaran i čovjek koji je sposoban da ga usvoji.

Kad je govor o poruci ili saopćavanju, treba istaknuti da postoji više mogućnosti priopćavanja. Znamo da se npr. gluhonijemi izvrsno mogu sporazumijevati isključivo mimikom. Poruka se može prenijeti putem svakog čovjekova osjetila. Ali kad je o tome riječ, redovito se misli na poruku putem govora. Govor je dakle najobičniji i najčešći put saopćavanja, ali ne i jedini.

Govornom saopćavanju slična je poruka koja se prenosi putem pjevanja, ali se od nje uvelike razlikuje.

Ljudi svih vremena smatrali su saopćavanje putem pjevanja lijepim i plemenitim, dapače po uglazbljenoj riječi, odnosno glazbi općenito, mjerili su stupanj kulturnog uzrasta naroda i država. Stoga je općenito prihvaćen aksiom da poruka koju primamo putem uglazbljene riječi predstavlja plemenitiji i ljepši način saopćavanja. To vrijedi i za poruku koja se ostvaruje u bogoslužju.

Osim ljepote koja je osnovna moć glazbe (poznato je da je ljepota iskonski izvor svih vrednota i da ništa ne može biti vrijedno što nije i lijepo), pridolazi i drugo izvoriste uspješnosti uglazbljene riječi u bogoslužju koje bi trebalo nazvati *sunosiocem poruke* ili *nadograđenim nosiocem poruke*, a to je napjev ili melodija. U njemu riječ dobiva sunosioca a katkada i poistovjećenje. Naime, katkada se riječ poistovjećuje sa samim napjevom, kao što je slučaj kod nacionalnih himni, koje se izvide instrumentalno a doživljuju kao da im je istodobno sav tekst ispjevan ili izgovoren.

To su, dakle, dva izvorišta snažnog djelovanja uglazbljene riječi: *savršeniji stupanj ljepote* i *sposobniji nosilac predavanja poruke*. Oni crpe svoju snagu na četiri vlastitosti svakog glazbenog izražaja. To su: ritam, melodija, harmonija i boja tona. Te četiri vlastitosti pripadaju i svakom uglazbljenom bogoslužnom tekstu, te je potrebno da poblizje upoznamo njihovo značenje. Nikada se naime ni jedan napjev ne pojavljuje bez ritma, melodije, boje i (makar skrivenog latentnog) sazvučja.

Ritam je najosnovniji glazbeni element. On tonove ujedinjuje u melodiju, postavlja ih u vrijeme i prostor, pretvara ih iz materije u duh. Ritam je onaj iskonski pokretač svakog muzičkog fenomena. Iskonska je njegova moć da zaokupi pažnju i potčini čovjeka do te mjere da se pod oštrim udarcima ritma i najtromije noge

moгу pokrenuti. Veliko je njegovo značenje za plesne priredbe, posebno one na ledu. Sjetimo se da su se u razdoblju antike pod udarcima bubnja vodile tolike bitke i da su ritmički udarci odlučivali njihov ishod. Ritam dakle u prvom redu zaokuplja čovjekove voljne sposobnosti i njima suvereno gospodari.

Melodija otkriva raspoloženje koje sadržava poruka. Ona ističe poruku i snažnije je iskazuje jezikom koji uspješno može odraziti stvarnost, pa stoga djeluje i na osjećajnu i na intelektualnu moć čovjeka.

Boja tona i sazvučje (makar ono bilo i latentno) sposobni su zaokupiti čovjekove osjećaje i intelekt procesom upoznavanja ljepote u spektru boje tonova i različitosti harmonija, u čemu se profinjuje ukus za lijepim i jača intelektualna moć.

Izvanjske spomenute glazbene vlastitosti objedinjene u glazbenom djelu čovjek je sposoban primiti i snažno doživjeti. Sam proces primanja vrlo je složen. On se odvija pokretanjem izvora zvuka koji zatitra pravilnim vibracijama koje se fizički prenose na uho, a zatim se fizički dodir pretvara u profinjeni psihički doživljaj u kojemu se savršeno mogu kao ljepota doživjeti i ritmika i melodija, i boja i harmonija uglazbljene riječi, pa takva riječ postaje prihvatljivija od one izgovorene. Uspjeh ovisi o tome da li vjernik prisustvuje bogoslužju kao slušatelj ili kao izvođač.

Ako je samo slušatelj odnosno primalac poruke koja se pjeva, uloga bi glazbe bila da pomogne uspješnije, lakše i ugodnije primanje. A to se zaista uvijek može postići kada se, kako je naprijed rečeno, poruka zaodjene idealnim glazbenim ruhom idealnog napjeva, obogaćenog idealnom ritmikom i sazvučjem u izvedbi idealnog izvora zvuka (u vokalnoj glazbi idealnog pjevača ili pjevačkog zbora). Govorna je riječ siromašna bojom, sazvučjem, ritmom i melodijom, i za dulje uspješno slušanje potreban je psihički napor, posebno kod djece. (Djeca mogu govornu riječ uspješno slušati oko 20 minuta. I najjačim duhovnim osobama nije moguće dulje vrijeme bez rastresenosti pratiti izlaganja u govornom bogoslužju.) Kada se bogoslužje, kako je istaknuto, zaodjene prikladnim glazbenim ruhom, čovjek ga lakše prati, jer glazba višestrukim djelovanjem zaokuplja snažno sve duševne moći i nema bojazni da se primalac poruke rastrese. Slušatelj kao da je zapao u vrstu transa i ne opaža drugu stvarnost osim one što se pred njim prenosi glazbom. U tom smislu uloga bi glazbe bila (posebno u onom dijelu tekstova koji sadržavaju poruku Božje riječi, kao što su biblijska čitanja) da olakša primanje, prihvaćanje i bolje razumijevanje teksta. I da se tekst usvoji lako i ugodno.

Ako vjernik koji prisustvuje bogoslužju pjeva, uglazbljena riječ ima drugu ulogu, tj. zadatak objedinjavanja i podsticanja. Poznato je da je vrlo teško u velikim prostorima, posebno ako bogoslužju prisustvuje velik broj vjernika, postići zajedništvo i jedinstvo u govornoj molitvi, jer se ljudi u velikim prostorima međusobno ne slušaju niti čuju, a osim toga prepušteni su da molitve izgovaraju različitom brzinom, pa se događa da, kako to narod zna izraziti, nesložno mole izgovarajući molitvu „jedni u petak, drugi u subotu”. To se redovito ne događa, kada se molitva pjeva, posebno ako je napjev obogaćen izrazitijom ritmikom. Ljudi se bolje međusobno čuju, a prisiljeni su pjevati jednim ritmom, na početku pjevanja određenim i shvaćenim, pa je pjevana molitva redovito složna i divno izražava zajedništvo velikog skupa vjernika. Ukoliko se pjevanje prati orguljama ili drugim glazbenim instrumentima prodornog zvuka, onda nema bojazni, kao kod govorne molitve, da se

naruši jedinstvenost. Nadalje, napjev pomaže vjerniku da dublje i zanosnije izrazi svoju molitvu. To postižu u većem stupnju one popijevke koje imaju prikladnije i ljepše napjeve. Poznato je iz prošlosti da su pojedine popijevke zanašale mase ljudi. Takav je slučaj bio u popijevkama Ambrozija, kojeg su arijevcu optuživali da čarolijom svojih himana zavodi narod. Poznat je i odgovor sv. Ambrozija: „Jest ovo je velika čarolija i ništa nije moćnije od nje.“ Poznato je i to da je husitski koral „Vi Božji borci“ uvelike podsticao reformatore na širenje protestantizma. Iz novije prošlosti poznata je francuska revolucionarna pjesma marseljeza. Iz nedavne hrvatske prošlosti poznata je budnica „Još Hrvatska ni propala“ koja je oduševljavala ilirizmom Hrvate 19. stoljeća. Postoje popijevke i u bogoslužju Hrvata, kao one božićne, koje su sposobne zanjati i najnemarnijeg vjernika i približiti ga bogoslužju i crkvi. Ta uloga glazbe nije ni mala ni zanemarujuća.

Slijedeća uloga glazbe u bogoslužju jest davanje obilježja slavlja vjerničkom sastanku. Razlog da svaki liturgijski sastanak treba imati obilježje slavlja leži u svijesti da je Krist uskrsnuo i da je čovjek otkupljen te nema razloga depresijama, tuzi i stanju bojazni koje predstavlja šapat, jecaj, šutnja. Katolik je spašen i otkupljen, i on je radostan, raspoložen, on slavi i to se očituje u zajedničkim sastancima. A po evropskim i dosadašnjim iskustvima i shvaćanjima gotovo je nemoguće uspješno slaviti bez pjesme. Stoga treba da dio tekstova bogoslužja uvijek bude izražen u glazbi. U starije vrijeme nije bilo bogoslužja koje se nije pjevalo. Govorno je bogoslužje kasnijeg datuma i povezano je uz razvitak jezika, odnosno kulture govorenja, jer je sasvim sigurno da naši predci nisu imali savršenstvo jezika koje mi danas posjedujemo niti kulturu govora na stupnju npr. izgovaranja tekstova u teatru, što se drži vrhuncem pravilnosti i uspješnosti govorenja u svakom jeziku i narodu.

Nije svaka crkvena glazba idealno i uspješno protumačila bogoslužni tekst. Osim toga treba računati i s povijesnom činjenicom da je i crkvena glazba prošla svoj razvojni put od starokršćanskih vremena do nas danas i da su se na tom dugom putu razvoja iskristalizirala iskustva glazbenika i slušatelja, da su se pojavljivali različiti stilovi, kao i u likovnoj umjetnosti, da se iskustvo primalaca također mijenjalo i da se još i danas mijenja, pa izbor prikladne glazbe koja bi mogla ostvariti gornju ulogu postaje težak i složen problem. Njega se u povijesti nastojalo rješavati i rješavalo se na različite načine, a u zadnjih sto godina putem zakona izdanih u motu proprijima i enciklikama. II. vatikanski koncil dao je slobodu naglasivši činjenice da je uspješnija ona glazba koja je bolje povezana s liturgijskim činom, koja ugodnije izražava molitvu i promiče jednodušnost vjernika.

Ali ta sloboda koju nam je dao II. vatikanski koncil obvezuje da istražujemo i pronalazimo snažnu uglazbljenu riječ koja će svoju ulogu sasvim sigurno postići. Treba istraživati iskustvo vjerničkog pristupa uglazbljenoj riječi u bogoslužju i bogatu riznicu liturgijske glazbe koju nam je namrla duga i časa prošlost.

Dokazano je da se iskustvo vjerničkog pristupa glazbi mijenja. Ono se obogaćuje novim doživljajima koji sile slušatelja da zauzme u procesu primanja glazbene umjetnosti drukčiji stav od vjernika koji se nalazio na početnom stadiju iskustva. Nadalje, glazbena umjetnost, osobito u posljednjih dvadesetak godina, doživljava nepredviđeni razvoj pronalaskom novog zvučnog izvora na temeljima elektronike.

Taj će se razvoj i dalje unapređivati. Osim toga treba znanstveno pristupiti i starijem fondu glazbene baštine i vrednovati ga s današnjih dostignuća glazbene znanosti. Poznati su naime iz nedavne prošlosti kruti stavovi ne samo naših nego uopće svih „cecilijanaca” koji su gradili crkveno-glazbenu praksu i stvaralaštvo na temelju povijesnih stilova, što se pokazalo manje prikladno i što je škodilo pravilnom razvoju crkvene glazbe. Kao primjer neznanstvenog pristupa problematici istaknimo stav hrvatskih cecilijanaca prema crkvenoj pučkoj popijevci, konkretno prema popijevci „Do nebesa nek se ori”. Toj popijevci nije bilo mjesta u bogoslužju; navodno nije skladana u hrvatskom crkvenom duhu, nije ju skladao hrvatski skladatelj. Ali kad pristupimo znanstvenoj analizi te popijevke, uvidjet ćemo da je ona zapravo savršeno ostvarenje glazbenog oblika i da ga najveći skladatelj, poput Bacha i Beethovena, ne bi drukčije napisao. Pa ako se ponosimo građevinom ili slikom koju nam je napravio strani umjetnik, zbog čega ne bismo smjeli isto tako pjevati našu popijevku nekog inozemnog autora. Vrlo bi važno bilo pri procesu oblikovanja crkvenog glazbenog stvaralaštva i izvođačke prakse stvari postavljati znanstveno i ne pristupati rješavanju problematike stihijski.

Srednjovjekovna je latinska rugalica znala potcijeniti pjevače koji nisu poznavali glazbenu teoriju, a aktivno su se bavili pjevanjem, praveći se da im nitko nije ravan, slijedećim stihom:

Musicorum et cantorum magna est distantia.

Isti dicunt, illi sciunt que componuit Musica.

Nam qui facit, quod non sapit, deffinitur bestia.

(Scriptores ecclesiastici, 25)

Navedeni stihovi i danas obvezuju da sve što na području glazbeno-bogoslužnog izraza novoga uvodimo znamo i razlogom opravdati. Ono što se od nas danas očekuje jest da shvatimo da glazba u bogoslužju ima svoju određenu plodonosnu ulogu i posebnu snagu djelovanja. Nakon toga predstoji obveza za sve koji su na bilo koji način odgovorni za bogoslužna slavlja da istražuju i pronalaze najdjelotvorniju glazbu, prikladnu i prihvatljivu, za unapređenje i obogaćenje vjernih sastanaka, da bi njihova molitva bila ne samo jednodušna i uspješna nego i ugodna i to ne samo Bogu nego i ljudima.